

**ГЕОГРАФІЧНА ЕКСКУРСІЯ ЯК ОДНА З ФОРМ ВИКЛАДАННЯ
ГЕОГРАФІЧНИХ ДИСЦИПЛІН У ВИЩІЙ ШКОЛІ НА
СЛОБОЖАНШИНІ (КІНЕЦЬ ХІХ СТ - ТА ДОВОЄННІ РОКИ ХХ СТ).**

У статті розглянуто актуальність проведення географічних екскурсій як однієї з ефективних форм викладання географічних дисциплін у вищій школі на Слобожанщині кінцею ХІХ ст.- та довоєнні роки ХХ ст., та відзначено, що географічні екскурсії позитивно впливали на емоційну сферу студентів і сприяли активізації навчально-пізнавальної діяльності і підвищувало результати навчання.

Ключові слова: екскурсія, географічні прогулянки, експедиції.

В статье рассмотрены актуальность проведения географических экскурсий как одной из эффективных форм преподавания географических дисциплин в высшей школе на Слобожанщине конец XIX в. - и довоенные годы XX в., И отмечено, что географические экскурсии положительно влияли на эмоциональную сферу студентов и способствовали активизации учебно-познавательной деятельности и повышало результаты обучения.

Ключевые слова: экскурсия, географические прогулки, экспедиции.

The article discusses the relevance of geographical excursions as one of the most effective forms of teaching geographical subjects in high school in Slobozhanshina end of the nineteenth century .- and pre-war years of the twentieth century., And noted that the geographical excursions positively affect the emotional sphere of the students and contributed to enhance teaching and learning activity and increased learning outcomes.

Keywords: tour, geographical walks, expeditions

Постановка проблеми. Для правильного розуміння та вирішення сучасних методичних проблем, що виникають у зв'язку з проведенням географічних екскурсій необхідним є аналіз, узагальнення і творче осмислення та використання методичного досвіду, нагромадженого за весь період розвитку вищої географічної освіти на Слобожанщині, зокрема другої половини ХІХ ст. та поч. ХХ ст.

Аналіз актуальних досліджень. Аналіз педагогічних та географічних наукових джерел свідчить, що питання географічна екскурсія розглядалася в працях багатьох науковців, зокрема В.І. Талієв, О.М. Микитюк, Осова О.О.

та інших, які надають нам можливість ознайомитися з особливостями методики проведення географічних екскурсій на тому чи іншому етапі розвитку вищої географічної освіти.

Мета статті - вивчити історико-педагогічну літературу та проаналізувати особливості географічної екскурсії як однієї із форм викладання географічних дисциплін у вищій школі на Слобожанщині кінець XIX ст.- поч XX ст..

Виклад основного матеріалу. У аспекті досліджуваної проблеми вважаємо за необхідне відзначити, що однією із форм викладання географічних дисциплін у ВНЗ Слобожанщини досліджуваного періоду були екскурсії та освітні прогулянки. Підкреслимо, що на кафедрі географії та етнографії, під безпосереднім керівництвом А.М. Краснова були організовані перші в Росії студентські екскурсії як важлива форма практичної підготовки студентів і обов'язковим елементом вищої географічної освіти. В автобіографії він так визначав особливості свого викладання географії в університеті: "Основною задачею А.М. Краснова було не тільки ознайомити своїх слухачів з географічними явищами, а й поставити їх у взаємний і причинний зв'язок і дати їм пояснення, але і навчити їх спостерігати в природі» [9].

А.М. Краснов був добре знайомий з постановкою викладання географії за кордоном, де екскурсії йдуть постійно, як звичайне доповнення до університетського курсу. Здійснення екскурсій за кордоном полегшується і різноманітністю найближчих околиць, і можливістю при досить нетривалому переїзді досягти, дуже цікавою місцевості. Переїзд однієї ночі достатній, щоб потрапити в центральні частині Альп навіть з порівняно окремих університетських міст.

Але при організації екскурсії в Харківському університеті А.М. Краснов зустрівся з цілою низкою труднощів. Перша з них - це величезна відстань, що відділяє Кавказ від Харкова. Кавказ ж професор. вибрав для екскурсії, як місцевість, що дає найбільш різноманітний і цінний матеріал

для демонстрації. А.М. Краснов виклопотав для перших екскурсій пільговий проїзд по залізниці. Невелику матеріальну допомогу дав і університет. Завдяки всім цим умовам, настільки далека екскурсія обходилася дуже дешево. При екскурсії в два тижні треба було втрачати ще третю на переїзд туди і назад, що відбивалося на продуктивність праці, тяжко стомлюючи екскурсантів. Для екскурсії А.М. Краснов спочатку обрав Військово-Грузинську дорогу, а потім зупинився на Військово-Осетинській, як більш показової. Дуже важкою стороною цих екскурсій була повна невідповідність даних доріг до проходження їх з екскурсією. Їх можна проїхати, не зупиняючись, без будь-якої користі, а робити зупинки було дуже важко і тяжко по повній непристосованості станцій для ночівлі. А.М. Краснов час від часу скаржився на втому студентів під час екскурсії і на те, що під час втоми пропадає всякий науковий інтерес, і екскурсія не дає всієї тієї користі, яку могла б дати. При створенні та організації цих екскурсій доводиться знову-таки дивуватися тій енергії професора з якою він узявся за цю важку справу, і його організаторському таланту, тим якостям, які були в ньому завжди так яскраво виражені.[8,с 76]

Глибоко переконаний у тому, що вивчення географічних явищ у природних умовах є найбільш продуктивним, А.М. Краснов організовував екскурсії в гори. Це дало можливість показати вдалий об'єкт для опису природних явищ, людського побуту, зміни їх залежно від відстані. У звітові про екскурсію на Кавказ учений писав: “Природним було моє бажання завоювати цей край для університетського викладання, зробити його навчальним посібником, музеєм, який би став доступним для російського викладача, як доступні Альпи для швейцарського або Судети для німецького професора ” [6]. Під час таких екскурсій студенти відвідали найцікавіші місця Воєнно-Грузинської дороги, здійснили сходження на Девдоракський льодовик. Це дозволило їм ознайомитися з найважливішими явищами льодовикової зони та іншими характерними особливостями гірської породи.

Аналіз звіту професора Харківського університету О.М.Краснова [6]

про здійснену зі студентами науково-педагогічну екскурсію до Кавказу дозволяє стверджувати, що організація та здійснення екскурсії, як форми викладання, проводилась у декілька етапів. На першому етапі велась підготовка до екскурсії, яка передбачала чітке визначення мети, ознайомлення з предметом екскурсії шляхом самостійної роботи з відповідною літературою чи бесіди з компетентною особою. Другий етап передбачав поділ учасників на групи, кожна з яких отримувала своє завдання: вести щоденник спостережень, збирати відповідно своєї спеціалізації колекції тощо. На наступному етапі здійснювалась обробка отриманих матеріалів та записів. Завершальна ланка передбачала обов'язкове резюме з боку керівника екскурсії, підведення загальних підсумків.

Програмою курсу проф. А.М. Краснова передбачалися і геодезійні екскурсії, з метою ознайомлення студентів з методами зйомок та нівелювання. Пізніше проводилися практики на Кавказі, на яких студенти здійснювали маршрутну зйомку, будували профілі за даними барометричного нівелювання.

Із заснуванням кафедри географії та етнографії в Харківському університеті розпочалися інтенсивні топографічні та картографічні наукові дослідження, а викладання топографо-картографічних дисциплін здійснювалося на новому, більш високому і спеціалізованому рівні. За ініціативи А.М. Краснова було придбано колекцію приладів для окомірної та інструментальної зйомок та креслення карт, колекцію стінних карт частин світу та країн Європи. А також аркуші одноверстного масштабу Франції та Німеччини, карти Сибіру, Туркменістану та інших регіонів. До курсу географії, А.М. Краснова було включені теми: “Зйомка та картографічні проєкції” і “Принципи складання карт”. Велика увага приділялася наочному матеріалу, що вивчався. Кабінет географії було обладнано колекцією приладів з топографії та картографічного креслення, атласами тощо [5, с 17].

Характерною особливістю Н.Д. Борисяка було те, що на відміну від

більшості тодішніх університетських професорів він не обмежувався тільки викладанням, а посвящав виключно багато часу, особливо у літні канікули, польовим геологічним дослідженням. Областю його праць стало міждуріччя Дніпра та Дону. Наукова діяльність вченого особливо активізувалась з 1858р коли він по декілька разів в рік виїжджав в прилеглі до Харкова губернії. В цей період Н.Д. Борисяк опублікував багато праць. В 1867р. вийшла книга «Збірник матеріалів, які відносяться до геології Росії» [1], яка цілком була представлена статтями дослідженнями і яка дала помітний вплив на формування школи харківських геологів.

Велика заслуга у проведенні екскурсій належала І.Ф. Леваківському, який разом із студентами працював у полі зібрані матеріали опрацьовував з великим ентузіастом і енергією. Він добре знав всю літературу з даного питання і намагався направляти молодь в її перших досліджень з геології. Перше таку екскурсії він провів зі студентами в 1889 році на Дніпро. Завдяки його клопотанням екскурсії в університеті влаштовувались за рахунок фізико-математичного факультету.

Відзначимо, що О.В. Гуров в якого педагогічна діяльність виражена не тільки в читанні лекції геології, палеонтології, а й звичайних лабораторних практичних заняттях зі студентами, керівництво спеціальними роботами в геологічному кабінеті і в організації студентських геологічних екскурсій наприклад в Дніпропетровську область - давні кристалічні породи, в Криворізький рудний район, в Бахмутський район, Донецький басейн (кам'яновугільні шахти) також на Кавказ. Під його керівництвом було проведено ряд гідрогеологічних експедицій на території півдня Росії (П.П. П'ятницького, Я.С. Едельштейна та ін.). Можна сказати, що навколо А.В. Гурова сформувалась школа гідрогеологів. В своїх екскурсіях він зібрав багаті геологічні і палеонтологічні колекції, які потім згодом подарував геологічному музею університету.

У ході наукового пошуку виявлено, що у другій половині ХІХ ст. на Слобожанщині існувало два види екскурсій, які проводились викладачами та

професорами означеного регіону: спеціальні та загальноосвітні. Як зазначає Н. Тихнович, спеціальні екскурсії здійснювались на кошти факультету, основна мета їх полягала в ознайомленні студентів з фактами і методами дослідження якого-небудь предмета [4].

До загальноосвітніх екскурсій відносились географічні прогулянки, серед яких відмітимо подорож професора Харківського університету Л.В. Рейнгарда з одним із своїх студентів до Криму; екскурсія професора П.П. П'ятницького зі студентами третього курсу до Кривого Рогу для ознайомлення з стратифікацією сланців

Під керівництвом професора О.А. Івановського були організовані дослідження з метою вивчення впливу голодування на фізичний стан як підлітків, так і дорослих, також досліджував вплив середовища на людину. [3, с. 384].

Обов'язковою в процесі навчання стала виробничо-педагогічна практика студентів, яка проходила в освітніх, науково-дослідних установах, промислових підприємствах. З 1938/39 навчального року наказом НКО УРСР для проходження педагогічної практики були закріплені середні школи м. Харкова та приміські зони [2]. Студенти географічного відділення від'їжджали на практику (екскурсії) в Крим, на Кавказ, у Середню Азію. Там же вони під керівництвом науковців виконували курсові і дипломні роботи. Таким чином, університетська освіта була високоякісною, охоплювала перевіркою знань кожного студента, сприяла більш глибокому вивченню навчальних дисциплін, збуджувала інтерес до наукового пошуку, що у свою чергу, підвищувало роль викладача в навчальному процесі.

Найтісніші зв'язки з виробництвом встановили співробітники науково-дослідного інституту геології і кафедр геолого-географічного факультету. Вони проводили обстеження геологічної будови і пошук корисних копалин Північноукраїнського басейну, обґрунтували проблему «Великого Дніпра» шляхом геологічного, гідрологічного й інженерно- геологічного обстеження. Однією з найактуальніших проблем наукового пошуку геологів стало

виконання замовлення «Великого Харкова»: забудови нових житлових і промислових районів, місць розташування водосховищ, трас водопостачання міста. Геологам університету належить першість у визнанні нових покладів залізної руди, ртуті, олова, цинку, бурого вугілля, будівельної та вогнетривкої глини.

У аспекті досліджуваної проблеми вважаємо за необхідне відзначити, що поряд з екскурсіями у практиці ВНЗ Слобожанщини зазначеного періоду проводились і експедиції. Так, професори географи використовували цю форму викладання географічних дисциплін з метою вивчення населення в етнографічному та діалектичному відношеннях, а також для придбання рідкісних експонатів. Зокрема, О.М. Краснов проводив дослідження у Харківському повіті, О.А. Іванівський 1889- 1896 рр. він брав участь у декількох наукових експедиціях, що вивчали Південний Алтай, Китай, Монголію, Кавказ, Туреччину. Грунтуючись на їхніх результатах, О.А. Івановський опублікував узагальнюючі праці “ Об антропологическом составе населения России ” (1904), за яку Імператорське Російське географічне товариство присудило йому Велику золоту медаль, та “ Население земного шара. Опыт антропологической классификации ”. Під керівництвом проф.. О.А. Іванівського були організовані антропологічні дослідження з метою вивчення впливу голодування на фізичний стан як підлітків, так і дорослих [3, с. 384]. Крім цього він проводив досить ґрунтовну роботу зі студентами. Під його керівництвом працювали семінари з вивчення Алтаю, Туркестану та інших регіонів, куди він організовував свої численні екскурсії.

Зазначимо, що професор Харківського університету О.С. Федоровський особливо проводив багато досліджень археологічних пам'яток Слобожанщини, оскільки він особисто разом із студентами регулярно брав участь у проведенні розкопок, де опублікував брошуру — К истории города Харькова ”, в якій навів невідомі раніше матеріали - план Харкова і гравюру його центральної частини.

Під керівництвом Д.К. Педаєва з січня 1922 року з'явилася можливість складати огляди погоди в Україні, спочатку щомісячні, а потім щотижневі і десятиденні. А з початку 1924 року почали виходити «Карти погоди для кожного дня». Цей щоденний метеорологічний бюлетень охоплював всю Європу і був на той єдиним в Україні. Виходили двотижневі огляди із станом посівів і польових робіт, декадні огляди погоди в Україні тощо [7, с. 89]

Висновки та перспективи дослідження. Отже, систематичне використання в практиці вищої школи Слобожанщини досліджуваного періоду таких форм, як екскурсій та експедицій сприяло тому, що молодь здобувала наочні знання в природних умовах; отримувала багатий матеріал для спостережень; сприймала явища в цілісності, накопичувала багатий матеріал для наступної роботи. Підкреслимо, що екскурсії та експедиції також позитивно впливали на емоційну сферу студентів. Все це сприяло активізації навчально-пізнавальної діяльності і підвищувало результати навчання.

Дослідження не висвітлює всіх аспектів проблеми. Подальшого поглибленого вивчення потребують питання організації географічних екскурсій у різних типах закладів освіти, а також у різні періоди розвитку вищої освіти.

Література:

1. Борисьяк Н.Д. Сборник материалов относящихся к геологии Южной России / Н.Д. Борисьяк. Харьков: - 1867. - Т.1. - 179с
2. Збірник наказів та розпоряджень НКО УРСР. - 1938. - №25. - С211.
3. Кафедра географии и антропологии Украины // наука на Украине. - 1922. - №4 - С384.
4. Микитюк О.М. Становлення та розвиток науково-дослідної роботи у вищих педагогічних закладах України. (Історико-педагогічний аспект) / Харк. держ. пед. ун-т ім. Г.С. Сковороди. - Х.: ОВС, 2001. - 256 с. - Бібліогр. в кінці підрозд.
5. Микитюк О.М. Становлення та розвиток науково-дослідної роботи у

вищих педагогічних закладах України. (Історико-педагогічний аспект) / Харк. держ. пед. ун-т ім. Г.С. Сковороди. - Х.: ОВС, 2001. - 256 с. - Бібліогр. в кінці підрозд.

6. Проф. Краснов А.Н. Отчет физико-математическому факультету о совершенной студентами Харьковского университета научно-педагогической географической экскурсии по Кавказу // Записки Императорского Харьковского университета, 1898, Кн. 3-4. - С. 1-15.

7. Сиестенов А.И. Астрономия в Харьковском университете за 150 лет / А.И. Сиестенов. Х.: - 1955. - С89

8. Талиев В.И. Профессор Андрей Николаевич Краснов (1862 - 1914г). / А.И. Талиев. - Харьков. - 1916.

9. Физико-математический факультет Харьковского университета за первые сто лет существования (1805-1905) / [под ред. проф. И.П. Осипова, Д.И. Багалея]. - Х.: САГА, 2008. - 42, 357, 248, ХГУс.